

ELS TREBALLS DE DESSECACIÓ DE L'ALBUFERA: ELS AVENÇOS TECNOLÒGICS, LA INTRODUCCIÓ DEL PROTESTANTISME I EL MOVIMENT OBRER A MALLORCA

Pep Llinares

LA DESSECACIÓ DE L'ALBUFERA I ELS AVENÇOS TECNOLÒGICS

El 20 de març de 1863 els súbdits britànics Mr John Frederick Bateman i Mr William Hope, de Londres, obtenen la transferència de la concessió del projecte de dessecació dels terrenys de l'albufera d'Alcúdia, Muro i sa Pobla, declarada la necessitat per Reial Ordre de 19 de novembre de 1851. Segons Climent Picornell i Antoni Ginard:

“Tot just abans de venir a Mallorca, Bateman podria haver tengut intencions d'anar cap a l'Índia. Pot ser que a Barcelona estant, s'assabentàs dels projectes sobre s'Albufera a Mallorca. Juntament amb William Hope, Bateman entrava en negociacions amb William Parkington Hunt, George Higgin Wynfield i Josep Joaquim Figueres Porret, els quals tenien la concessió de les obres de dessecació de s'Albufera. El resultat fou la constitució, el desembre de 1862, de la “New Majorca Land Company”.”¹

Els primers contactes dels tècnics anglesos amb sa Pobla es produeixen el mes de març de 1862, més endavant arribaran els enginyers anglesos William Green i Henry Robert Waring, autors del projecte definitiu de dessecació.

Sa revista *Sa Marjal* ens ho recorda:

“No se comensaren ses obres colosals fins l'any 1863, en qual época fou aprovada sa transferència de concessió a favor dels ilustres senyors Mister Juan Federic Bateman y Mister Guillem Hope, riqu-

1 PICORNELL, C. I GINARD, A. “John Frederic Latrobe Bateman”. Monogràfic de la SHNB, N° 4.

ísims lords inglesos. Quan s'empresa estigue en mans d'aquests senyors que venien d'Inglaterra plens d'ilusions y de dobbés prengué una volada fora mida."²

En opinió de Francesc Lillo l'obra de la New Majorca Land Company va transformar la realitat física, econòmica i social de tota una comarca de l'illa, per això mateix sembla increïble que aquesta empresa de dessecació hagi quedat diluïda. De fet les obres congregaren uns 1.500 treballadors i es varen perllongar de 1863 fins a 1871.³ Segons les notícies recollides per Juan Llabrés Bernal:

*"Los trabajos de esta gran obra empezaron pronto. El jornal diario se pagó de 8 a 12 reales, muy elevado para la época, y es fama que se abonaba en oro. Con este motivo acudieron a la Puebla para trabajar en s'empresa, muchos braceros de todos los pueblos de Mallorca, Menorca e Ibiza."*⁴

Sa revista *Sa Marjal* confirma aquestes dades:

*"Així com generalment havian d'estar a dins es fanc i a dins s'aigo donaven de vuit a dotze reals que a les hores era un jornal molt crescut, i per això encara que fos una feyna bastant malsana hey acudían grans estols de treballadors, inglesos, francesos, eivissencs, mahonesos y de casi tots els pobles de Mallorca, hasta de Manacor i de Ses Salines venien a trabajar a s'Empresa, fins a n'es punt que, terme medi, hey feien feyna unes 1500 persones que se pagaven amb or cada quinze dies y poc sá poc llá se les repartía uns ¡vint mil duros!"*⁵

Les obres s'havien iniciat el 28 d'abril de 1863, i si bé inicialment havien d'acabar-se el mes de setembre de 1867, s'endarreriren, el 6 de febrer de 1868 es va concedir una nova pròrroga de dos anys i una altra de set mesos el 12 de maig de 1870. Les obres acabaren el novembre de 1870. Llabrés Bernal recull notícies de la primera pròrroga el 2 de juliol de 1864:

"Fue prorrogado hasta el 30 de septiembre el plazo concedido para la desecación y saneamiento de la albufera de Alcúdia, en la que la sociedad inglesa que apoderaba en Madrid D. Isidoro Díaz Ar-

2 *Sa Marjal*, 23, 1 de novembre de 1910, pàg: 166

3 LILLO COLOMAR, F. (2010): *Els projectes de dessecació de s'Albufera*. Març 2010. <http://www.mallorcaweb.net/salbufera/>

4 LLABRÉS BERNAL, J. (1966): *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*. S.XIX. T. IV, pàgs: 129-130.

5 *Sa Marjal*, 23, 1 de novembre de 1910, pàg: 166

guelles llevaba ya empleado un respetable capital con admirable actividad. Se había ya construido más de tres Kilómetros de canal principal de cincuenta metros de cauce, o sea más de la tercera parte de su total longitud y abierto varios ramales más pequeños para conseguir el desagüe de fajas o zonas de los terrenos colindantes, formando malecones para impedir la inundación; en el torrente de Muro se habían levantado unos 800 metros lineales. La salud pública de los pueblos vecinos iba mejorando notablemente pues ni aún los setecientos trabajadores que tocaban más de cerca los efectos de aquel clima experimentaban las fiebres intermitentes y que tanto se desarrollaban en los años anteriores. Aquellos estaban bien pagados y asistidos en edificios de madera, abriéndose un camino, en construcción aún, desde las obras hasta la antigua casa de la Albufera.”⁶

Les obres de dessecació no es varen poder acabar a principis d'octubre de 1867, per diverses interrupcions provocades per les febres.

“Las obras de desecación de la albufera no pudieron terminarse a principios de octubre de 1867 como se había fijado, y aunque con la desaparición de aquellos cenagosos estanques declinaban mucho las fiebres, seguían castigando a los vecinos de La Puebla y Alcúdia y dieron motivos a varias interrupciones de los trabajos.”⁷

“Més envant se resolgué que ses obres havían de quedar terminades per complet a n'el final del mes de setembre del any 1867, continuant desde les hores amb varies interrupcions, ocasionades per ses febres terciaries que d' en tant en quant se desarrollaven amb una intensitat espantosa.”⁸

El novembre de 1870 s'acabaren les obres, però no va demanar el seu reconeixement fins el mes de febrer de l'any següent, segurament per l'aïllament que va provocar la febre groga i pel desig d'experimentar les crescudes d'hivern. Per RD de 15 de desembre de 1871 s'atorgava a l'empresa la propietat dels terrenys dessecats, el cost total de les obres va ser oficialment de trenta set milions de

6 LLABRÉS BERNAL, op, cit, Tom IV, PÀGS: 205-206

7 Idem, pàg: 498.

8 *Sa Marjal*, 23, 1 de novembre de 1910, pàg: 166

reals i la superfície dessecada de 2050 Ha. Tal com afirma Francesc Lillo:

“Els anglesos foren homes de negocis emprenedors i agosarats perquè varen innovar i posar en pràctica enginyers hidràulics i maquinària agrícola de fabricació pròpia o importada com a primícia a Mallorca i fins i tot a Espanya” També ens ofereix una notícia recollida al Diari de Palma del 6 de maig de 1865:

“... Allí brilla con todo su esplendor la ciencia del ilustrado i respectable ingeniero D. Guillermo Green. Allí resplandecen también los ingenios de directores de máquinas, siendo un inventor de ellas D. Daniel Henry. Véanse allí enseres de labranza nunca soñados en Mallorca. Allí un espíritu observador se goza y estasia admirando la laboriosidad y el genio emprendedor de los hijos del pueblo más grande de la tierra, la soberbia Albion...”⁹

Es varen construir ponts, síquies de drenatge per evacuar l'aigua sobrant, síquies de conducció d'aigua, més de quaranta kilòmetres de camins, el canal Gran, de 60 metres d'amplària i 2.500 de llargària, el canal Riego que circumda tota la zona humida, el mollet i l'espigó (que s'endinsava uns 300 metres dins la mar).

El canal de Muro, el de Sant Miquel, el canal Gran, el pont de Son Carbonell, el de sa Roca, el de ses Comportes. Menció especial mereix el canal des Rec, el qual en el seu temps va ser l'obra de reguiu dirigida per una sola companyia més extensa del món, i així ho recull la revista Sa Marjal:

“Menció aparte y a pardemunt tot, merex es canal Rec que es una de ses maravelles principals. Perque heu creguen aquells que mai l'han contemplat en detenció, únicament direm que té una estençió !notauo bé! De 72.000 metros o sien 14 llogos de llargari, que pagant dit canal a duro es pam, que es així com se diu que costá, val uns 400.000 duros. Aquest canal vulgarment anomenat Riego que a trossos està ja destruït, havia de servir per regar per medi de sifons admirables tota s'albufera de sa caudalosíssima Font de Son Santjuan.”¹⁰

Entre els avenços tecnològics introduïts pels anglesos a Mallorca, Llabrés Ber-

9 LILLO COLOMAR, F. Op, cit, pàg: 18

10 Sa Marjal, 23, 1 de novembre de 1910, pàgs: 169-170

nal recull la notícia del Diari de Palma del 20 de maig de 1864:

“Anteayer 18 tuvo lugar el ensayo público de la máquina de vapor para arar de la compañía inglesa de la desecación de la albufera que hizo venir de Inglaterra. Fue dirigido por los señores Greene y Wood, asistiendo al mismo el gobernador, los señores Socias, Canut, Bernal, Puigdorfil, Billon, Massanet, Comasema, Luis Pou, Joaquín Zaforteza, Herreros, Fuster Robert, Labarrera y otros, presenciando las pruebas una enorme concurrencia, estando los campos vecinos llenos de coches y carros, algunos de los cuales habían hecho ocho leguas de camino. Personas inteligentes juzgaron que la máquina, fija sobre cuatro ruedas a unos 200 metros del aparato que labraba y que se componía de ocho arados unido a aquella con cuerdas metálicas, podía arar cinco cuarteradas en 10 horas, y que ocho pares de buenas mulas no podían dejar la cuarterada como la dejaba el aparato en igualdad de tiempo; entraban aquellos unos dos palmos.”¹¹

Sabem que els aparells i màquines de cultivar la terra eren dels Sr. J. i T. Howard d'Anglaterra, que havia guanyat el primer premi a França i que eren un dels més avantatjats i intel·ligents constructors d'Europa.¹² El 7 de març de 1870 es va assajar el velocípede marí:

“Se ensayó en las aguas del puerto el velocípedo construido en Palma por la empresa de desecación de la albufera de Alcúdia, para surcar aquellas lagunas. Condujo dos personas y recorrió un trozo de mar hasta el Lazareto, moviéndose por la acción de dos ruedas semejantes a las de un vapor y siendo notoria su velocidad. Una infinidad de curiosos admiró el adelanto”¹³

El diari de Palma diu que aquest aparell havia estat construït a Palma.¹⁴

A l'albufera hi havia la màquina de sa Roca que regava a cada part del canal Gran. Era la més grossa, podia treure més d'un metre cúbic d'aigua per segon. Pere Antoni Serra Corró ens recorda que:

11 LLABRÉS BERNAL, J. (1966): op.cit, pàg: 194

12 *Diario de Palma*, 20 de maig de 1864, nº 123, citat per Lillo, F. Op, cit, pàg:21

13 LLABRÉS BERNAL, J. (1966): op, cit, pàg:714

14 *Diario de Palma*, 8 de marzo de 1870, núm 54, citat per Lillo, F., op, cit,pàg: 21.

“Es die en que se benehí sa Capella de Gatamoix se va fer un dinar que va costar 750 duros i com a postre donarem tota sa forsa a n’ aquesta màquina y va fer sa fantasía de treure 80 metres cúbics d’aigua per minut o sia 4800 amb una hora.”¹⁵

Una altra màquina per elevar les aigües, més a la part de Son Sant Martí i una altra al Pla des Pinar, una màquina hidràulica que servia per feixar i premsar canyet, prop de sa Quartera hi havia una màquina de picar pedra, una màquina de trencar cànem, que estava al magatzem a prop de Can Blau, i una màquina de vapor per llaurar.¹⁶ A poc a poc anaven millorant els treballs agrícoles a l’illa i així ho recull Llabrés Bernal:

“Poco a poco iban mejorando los trabajos agrícolas en la isla, diganlo sino los trabajos agrícolas en la isla, diganlo si no las obras de la albufera de Alcudia, las diferentes bombas que existen por estos alrededores, los modernos arados ingleses y una máquina de segar introducida no a mucho en un predio junto al prat, término de esta ciudad”¹⁷

El diari de Palma havia publicat ja l’any 1865 un notícia titulada “Consecuencias de la Desección de la Albufera” que elogiava els treballs de Mr. Greene i anomenava també els empleats de l’empresa D. Juan Bennassar, D. Miquel Crespí Verdera, D. Francisco José Bordoy i els beneficis d’aquells treballs per als pobles dels envoltants.¹⁸ Francesc Satorras, enginyer agrònom i secretari de la Junta d’Agricultura, Indústria i Comerç, ens ofereix una descripció de tots els avenços realitzats a l’albufera i de la seva situació cap a l’any 1878:

“Se establecieron en un principio dos bombas de fuerza centrífuga que fueron reemplazadas más tarde por dos ruedas hidráulicas que elevaban cada una metro y medio de agua por segundo, con lo cual quedaron desecados los terrenos en pocos días, últimamente funciona otra gran rueda hidráulica que puede por sí sola elevar tres metros cúbicos por segundo ademas otra para el riego que en caso necesario puede auxiliar a las de saneamiento (...) La compañía

15 SERRA CORRO, PERE ANTONI: “Datos de s’albufera” Revista *Sa Marjal*, 54, pàg: 153.

16 *Sa Marjal*, 1 de desembre de 1910, nº 24, pàgs: 177-178.

17 LLABRÉS BERNAL, J.: op, cit, pàg 732.

18 *Diario de Palma*, 6 de maig de 1865. “Consecuencias de la desección de la albufera”.

inglesa ha construido también un edificio de fábrica para cada una de las máquinas de vapor y multitud de casas para los cultivadores y los útiles agrícolas.”¹⁹

MR. GREENE I LA SEVA TASCA DE DIFUSIÓ DEL PROTESTANTISME

Tot i que el segle XIX arranca amb la promulgació de la primera constitució liberal, que suprimeix la Inquisició (1813), continuarà prohibint l'exercici de qualsevol religió que no sigui la catòlica. Caldrà esperar la constitució de 1869 perquè el protestantisme assoleixi la legalitat. Durant aquest període de transició es produeixen diversos intents d'introduir el protestantisme a Mallorca. L'any 1842 se sap que Ramon Montsalvatge preparà una expedició a Mallorca, des de Catalunya, però finalment hagué d'exiliar-se a Amèrica, com la resta dels seus companys. D'una manera clandestina circularen, cap a l'any 1855, exemplars d'un fulletó de 24 pàgines titulat *Extracto de las Sagradas Escrituras*, editat l'any 1855 per una societat protestant d'Edimburg, que pretenia l'evangelització d'Espanya. I també exemplars d'un petit diari protestant, anomenat *El Alba*, que s'editava a Cadis des de 1852.²⁰

Lluís Alemany Vich considera que els sembradors de les primeres llavors del protestantisme a Mallorca foren els anglesos que vingueren a la segona meitat del segle passat per dirigir les obres de la dessecació de l'albufera.²¹ Constituïda la societat amb capital totalment britànic, varen ser els seus socis destacats a Mallorca, Mr Juan Frederick Batteman i Mr Guillermo Hope, puritans anglicans, sobre tot Batteman, que era fervent practicant, tenia a la seva casa una capella o sala d'oració pròpia, amb parents pròxims dins l'alta jerarquia eclesiàstica.

“A sa casa que habitava sa família Bateman, Sapobla, Carrer de sa Plassa núm 1 hei havia una capella doméstica amb un altar i un Sant-Cristo, aon solien fer am frecuencia fervorosa oració. Un dels fills de Don Juan Bateman, fill que era Rector d'una parròquia de Londres, molt exemplar i llimosner vengué a passar tota s'hiverna-

19 SATORRAS, F. (1878): *Informe sobre el estado de la agricultura en la provincia de las Baleares*. Imp de Pedro José Gelabert, Palma

20 CAPÓ I FUSTER, C. (2009): *El protestantisme a les Balears*. Documenta Balear, Palma, pàg:11.

21 ALEMANY VICH, LL. (1970): El protestantisme en Mallorca, dins *Historia de Mallorca*, coordinada per J. Mascaró Passarius. (Palma 1970).

*da a Sa Pobla.*²²

Tal com ho recull la revista “Sa Marjal” ben prest vengueren alguns enginyers anglesos, el primer dels quals fou Mr William Greene, que era pastor de la seva església i un important propagandista del protestantisme. Fou el principal artífex de les obres executades a l'albufera. Havia vingut a Espanya a mitjans del segle XIX, per treballar en la instal·lació del ferrocarril a la península. Havia nascut a Drogheda, Irlanda, el 23 de març de 1830, fou educat a l'escola del Trinity College de Dublin i més tard al Collegiate Institution de Liverpool. Després va treballar per al seu cosí Mr Arthur Greene, entre els anys 1852-1854 va treballar a Espanya en la construcció de les línies ferroviàries de Còrdova, Màlaga, Madrid i Aranjuez.²³ Després d'una estada a l'estranger va tornar a Espanya, va anar a Maó, on va mantenir contactes amb Francesc Tudurí de la Torre, que des de 1860 estava dedicat al treball d'evangelització de Menorca, un treball silenciós realitzat mitjançant visites familiars fins a la revolució de 1868.²⁴ Arribà a Mallorca el maig de 1863, després de participar en algunes campanyes protestants a Maó. Havia assistit a unes reunions de la “Spanish Evangelization Society” d'Edimburg, que li va concedir ajuda econòmica per propagar i distribuir bíblies i tractats religiosos. Posteriorment va contribuir a la creació del “Comitè de París”, per l'evangelització d'Espanya i va mantenir una important correspondència amb Manuel Matamoros, sobre el que escrigué un llibre que relatava la llarga lluita per la llibertat de cultes i l'empresonament i persecució de Matamoros.

*“He celebrado infinito el feliz arribo de vuestra virtuosísima familia, ¡Dios os bendiga! ¡Cuanto la recuerdo y la amo! ¡oh! Mi amor hacia usted es inextinguible, porque es amor sincero y puro en Jesús. Yo celebro que lo paseis bien en esa isla. Mucho ruego al Señor por vos ¡oh! pedid por vuestro amigo, que bien lo necesita; si mi prove-nir, queridísimo Mr Greene, es de muchísima prueba.”*²⁵

El març de 1864 Manuel Matamoros escrigué una carta a Mr Greene que fa refe-

22 J.P. (1910): “En Bateman”, *Sa Marjal*, Any VIII, nº 91, pàg: 102.

23 LÓPEZ MORELL MIGUEL ANGEL: “Salamanca y la construcción del ferrocarril de Aranjuez”. Universidad de Murcia. *Diario de Córdoba* del 2 de maig de 1854, pàg:3. i *El Blear*, de 28 d'abril de 1853.

24 Segons Alemany: la biblia de Francesc Tudurí de la Torre, duia una dedicatòria datada a Orà, el desembre de 1868, del famós evangelista, Miguel Trigo, company de patiments de Manuel Matamoros.

25 GREENE, G. (1897): Vida y muerte de Don Manuel Matamoros. Relación de la última persecución de cristianos en España, extractada de caratas originales y otros documentos. Libreria Nacional y extranjera, Madrid.

rència a la visita rebuda de Mr Lawrence:

“Conozco a Mr Lawrence, celebro mucho que este a vuestro lado, tanto él como Mr Chapman valen muchísimo para la iglesia y para España. ¡y sus caminos son el amor de Jesús!”

L'any 1865 l'acompanyà en les tasques missioneres a Mallorca Nicolàs Alonso Marselau. Difongueren llibres i fulletons propagandístics a Alcúdia, Pollença i Sóller, la qual cosa provocà una important resistència de l'església catòlica i un fort sentiment popular antiprotestant. Els rectors i batles dels pobles propers a l'albufera es varen alarmar i obstaculitzaren tot el que pogueren la tasca d'evangelització dels protestants.

El mes d'abril de 1866 es va produir una gran sequera a tota l'illa. A sa Pobla es produïren tensions amb els anglesos de l'albufera, així ho recull Llabrés Bernal:

“En algún pueblo la ignorancia de las gentes achacó a los ingleses de la albufera la causa de la sequia, de los que aseguraban tener tanto dominio sobre la naturaleza que impedían la caída de las lluvias, porque así convenía a sus intereses, estando dispuestos a resolver la cuestión a pedradas”

Els contactes entre Green i Tudurí de la Torre s'intensificaren a partir del mes d'agost de 1867. Sabem per la premsa menorquina que a principis del mes d'agost Green es trobava a Menorca.²⁶ El 8 de novembre de 1868 Tudurí fundà la denominada Sociedad Evangélica Libre de Mahón, al carrer de Gràcia 73, el primer temple protestant de l'estat espanyol, també fundà una escola per acollir els infants, el 1869 l'escola ja tenia 192 alumnes i s'hi impartien totes les assignatures i la lectura del Nou Testament.

La revolució de 1868 i la proclamació de la Constitució de 1869 suposà l'establiment de la llibertat de cultes a Espanya. Es concedia la llibertat religiosa als estrangers, i als espanyols que professessin una religió estrangera, això va suposar la sortida de la clandestinitat dels protestants, que realitzaren una important tasca de proselitisme a Mallorca.²⁷ Els grups més progressistes i radicals: republicans i anarquistes defensaran amb proclames i manifestacions la llibertat de cultes, i amb nombrosos articles a *l'Iris del pueblo*, *El Rayo*, *El Trueno*, *El obrero*,

26 *El Menorquín, Periódico Literario, científico e industrial*. Año II, nº 187, del 3 d'agost de 1867, pàg.2

27 DURAN PASTOR, M. (1980): *Repercusiones de la revolución de 1868 en Mallorca*. Imagen 70, Palma, pàgs: 155-174.

La trompeta de la revolució entre d'altres. Això va provocar una forta reacció catòlica, a partir de la publicació de *La unidad católica*, dirigida per Josep Maria Quadrado.

Sabem que el dia 31 d'agost de 1868 arribaren a Mallorca Mr Eury i José Arrantes, amb l'objecte de substituir l'enginyer en cap, Mr Green, en les obres de dessecació de l'albufera, i que marxaren de seguida cap a Alcúdia per a continuar amb els treballs de dessecació.²⁸

El 27 de novembre de 1868, el *Diario de Palma* diu que un anglès, al carrer del Conqueridor, ha repartit més de cinc-cents exemplars de “unes cartilles conteniendo una versión espanyola de el Evangelio de San Mateo”.

El 1869, amb el suport de Green, Tudurí de la Torre es traslladà a Palma, on va establir una llibreria a la plaça de Cort, davant l'Ajuntament, i posteriorment al carrer d'Arabí. Aquest establiment va haver de tancar aviat a causa de les desastreses que provocaren joves catòlics, i que obligaren a traslladar el fons bibliogràfic a casa d'un gravador, a la costa de la Pols. El diari *El Rayo* dona notícia que el dia 16 de juliol de 1869, va tenir lloc un atemptat contra la llibreria protestant, amb les bíblies pel terra i fulls esqueixats.

“Des del principi, Tudurí s'havia finançat gràcies a l'ajuda de donatius, sobretot de William Greene, enginyer anglès que participava en les obres de dessecació de l'albufera a Mallorca i actiu evangelitzador, Mr Greene a més de col·laborar en l'obra de Tudurí mitjançant predicacions, havia fet una donació de 3.306 rals” (10) Alemany afirma que Tudurí de la Torre va presentar un relació de donatius i sobre 7.020 reals de velló, 6.040 procedien de Green i que això, juntament amb el paper que desenvolupa en la inauguració de l'església, la primera capella evangèlica a Maó que es va inaugurar el 9 de novembre de 1869 al carrer de Gràcia 73, amb el nom de “Sociedad Evangélica Libre de Mahón”, se'l pot considerar com el vertader introductor de l'evangelisme a l'illa.²⁹

Els grups catòlics lamentaven que s'haguessin repartit 6.000 fulletons de propaganda protestant arreu de l'illa, mentre els grups més radicals i progressistes,

28 LLABRÉS BERNAL, op.cit, Tom IV, PÀG. 552.

29 CAPO I FUSTER, C., op, cit, pàg: 14.

defensaven la llibertat de cultes. Es vivia una situació d'enfrontament entre els catòlics, enfrontats amb la llibertat de cultes i els sectors més progressistes i radicals. La manifestació que es dugué a terme a Palma en favor de la llibertat de cultes, el mes de febrer de 1869 va encendre els ànims i va fer circular una gran quantitat de publicacions adreçades a defensar la religió catòlica, com a única vertadera.³⁰

També el 1869 Green aconseguí que tornàs a Mallorca l'antic mercedari convertit a l'evangelisme Pere Lliteres de Marcel, que va realitzar missions entre 1869 i 1870, data en què va abandonar definitivament Mallorca, per les inclemències del temps i de la gent. El Rdo. D. José Rullán va escriure al Diario de Palma, a finals del mes de maig de 1876, tres articles sobre *"Las escuelas elementales protestantes de Baleares"*. Segons ell durant la revolució de 1868, alguns pastors de l'evangeli varen recórrer Palma escampant luxosos exemplars de la Bíblia en castellà. El mateix feren a les viles, a Sóller i a Pollença, i en alguna altra promogueren escàndols i conflictes, encara que no arribaren a establir cap escola. No faltaren associacions polítiques que promogueren la seva instal·lació. A Maó i Villacarlos existien fins a vint escoles protestants, diürnes, nocturnes, elementals i de pàrvuls, amb un total de 500 alumnes.³¹

Green destaca com a propagandista, especialment a partir de 1863, i el seu successor Mr Eury. Cal assenyalar les campanyes realitzades per Green a Lluçmajor (1868), a Alcúdia, Pollença i Sóller realitzades pel pastor Pedro Lliteras (1869-1870) i les realitzades a Campos per Jordán i Joan Castell Campomar (1873), que continuarà Miquel Jiménez (1876) i els treballs de José Ríos (1873) i a Capdepera per Bartomeu Alou (1874). Josep Lluís Carod-Rovira ens recorda que:

"Enguany és el 75è aniversari de la mort de Bartomeu Alou i Pons, home enèrgic, decidit i de conviccions sòlides, ànima de la comunitat protestant de Capdepera i referent històric indiscutible del protestantisme mallorquí, conegut com "es mestre" a la població gabellellina, per la seva condició de pastor i professor. Ells són part també

30 DE LA TORRE Y DEL POZO, P. (1869): *o el catolicismo o nada o sea examen de todas las religiones hoy dominantes ante el tribunal de la razón*, Barcelona, Imp. DE MAGRIÑA Y SUBIRANA. SANCHEZ, M. (1868): *La libertad de cultos*, Imp. Anastasio Moreno, Madrid. Les obres de GAGO, M. (1869): *Carta al diputado Emilio Castelar*, Imp. y librería de A. Izquierdo, Sevilla. Dos cartas a los maestros protestantes de Sevilla, i Otras dos cartas a los maestros protestantes de Sevilla, Imp. A. Izquierdo, Sevilla. M.A.J. (1869): *Ayer, hoy y mañana. Breves observaciones sobre los deberes de los católicos españoles después de la desaparición de la unidad religiosa*. Imp. Ma-griñá y Subirana, Barcelona. I el Ensayo sobre la libertad de cultos, religiosa, política y socialment considerada por un católico mallorquín, Palma, Imp de Villalonga 1869.

31 ALEMANY VICH, LL., op,cit, pàg:19.

de la nostra història.”³²

Una vegada que Mr Green abandona Mallorca fa feina com a enginyer de districte de diverses seccions i més tard com a enginyer de manteniment de la línia de Melbourne a Echuca. Entre els anys 1878 i 1882 Mr Greene va sol·licitar el càrrec d'enginyer consultor al govern de Tasmània i al mateix temps va dur a terme una considerable quantitat de projectes d'enginyeria al sud de Nova Gal·les, Austràlia del sud i Tasmània. L'any 1882 va ser nomenat enginyer en cap d'*Existing Railways* pel govern de Victòria i va esdevenir un dels comissionats de la línia fèrria a la colònia. Va morir a Melbourne el dia 7 de desembre de 1902.³³

LA DESSECACIÓ DE L'ALBUFERA I EL MOVIMENT OBRER A MALLORCA

Luis Alemany assegura que Green inicià la seva tasca proselitista a Mallorca l'any 1865 i convidà Nicolàs Alonso Marselau, un barber de Gibraltar, antic seminarista de Granada, perquè l'ajudés a l'evangelització de l'illa, i col·laborés amb ell, durant un any.³⁴

Menéndez y Pelayo ens recorda a la seva obra *Historia de los heterodoxos españoles*:

*“En la isla de Mallorca, comenzó a predicar un Mr Grin, director de las obras de la albufera de Alcúdia, de concierto con Mr Robinson, cónsul de los EEUU y un tal Tudurí, cónsul de Venezuela, francmasón de los más condecorados, juntos establecieron el Comité de Sociedad Evangélica Libre de Mahón, y una capilla en casa del Tudurí, donde el presidente era Mr Grin. Al principio la curiosidad atrajo muchos oyentes, hasta que conocedores del peligro, varios sacerdotes iniciaron con el ministro protestante una discusión pública, en que hubo de quedar tan mal parado, que a pocos días abandonó la isla, dejando al frente de la obra evangélica al Tudurí, que comenzó a publicar un periódico: el boletín balear”.*³⁵

32 Carod-Rovira, Josep Lluís (2013): “De Tudurí a Alou”, Avui, 3 de febrer del 2013. Sobre la tasca d'Alou vegis: els treballs de Terrassa, J. A la revuista de Capdepera *Cap Vermell*. I Amengual Florit, Caterina i Ballester Colom, Antònia: “L'escola metodista de Capdepera” a Educació i Cultura, 7, UIB, 1989, pàgs: 141-156. I Alzina Mestre, J. (1993): Població, Terra i Propietat a la comarca de Llevant de Mallorca. (Segles XVII/XIX-XX) Municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera. Ajuntament d'Artà, pàgs: 38-42.

33 Institution of Civil Engineers. Minutes of the proceedings, vol 154, pàg.375.

34 Alemany, Ll., op, cit, pàg:14, segons les dades aportades per Van der Grigt i de *Het evangelie in Sapanje*, Revista holandesa, gener, 1888.

35 MENÉNDEZ PELAYO, M. (1933): *Historia de los heterodoxos españoles*, Tom I, Librería General de Victoriano Suárez, Madrid, pàg:461.

En opinió de Miquel Durán Pastor, Nicolás Alonso Marselau és un personatge de primera fila del moviment obrerista espanyol. Segons ell, l'aparició dels moviments obrers organitzats a Mallorca, s'han de considerar a partir del precedent que suposa la missió encomanada per Green a Marselau. És molt possible que la presència de Marselau, quan Francesc Tomàs i Oliver tenia quinze anys, fos determinant en l'aparició de les seves inquietuds socials i polítiques.³⁶

Juan Bautista Vilar ens ofereix algunes dades sobre Marselau:

*"Le auxilió Nicolás Alonso Marselau, antiguo seminarista de Granada, refugiado En Gibraltar, donde se ganaba la vida como barbero, Marselau llegó a la isla en 1865, y en ella permaneció un año. Greene estaba a su vez en muy buena relación con Tudurí, el apóstol de Mahón, con quien se entrevistó en varias ocasiones, dió prueba de ser un gran propagandista de libros y folletos acatólicos en el norte de la isla"*³⁷

Francesc Mateos Gago, prevere que va polemitzar contra els protestants a Andalusia, les obres del qual circularen per Mallorca, cap als anys 1869 i 1870, descriu Marselau:

*"N.A. Marselau, como usted se firma, no es otro que aquel seminarista, hijo del sombrerero Alonso de Granada, clérigo joven y apóstata, de quien tanto se ocuparon los periódicos y la opinión pública, allá por el mes de abril de 1863, cuando el proceso de Matamoros, Alhama y Trigo, por hacer en Granada y otros puntos proselitismo protestante, ayudados según los periódicos de entonces, por la Sociedad Bíblica, que pone a su disposición algunas guineas inglesas."*³⁸

Marselau era un brillant seminarista de Granada i protegit de l'arquebisbe. Va entrar en contacte amb Manuel Matamoros i després de ser processat va escapar cap a Anglaterra, via Gibraltar (1856). Va ser inclòs en la causa contra Matamoros i declarat en rebel·lia amb quatre anys de condemna. Va mantenir correspondència amb Matamoros des de Londres, a finals de 1860. Després de la seva estada a Mallorca amb Green, l'any 1865, sabem que va dirigir a Málaga (1867) el culte en una església evangèlica de la ciutat i també una escola

36 MARTÍNEZ SAS, MARIA TERESA (1998), *Francisco Tomás Oliver notas sobre la vida de un internacionalista*. Profesor NAZARIO GONZÁLEZ, *Una historia abierta*. Pàgs:200-207. I TERRASA, J. (1979), *Francesc Tomás i Oliver: apuntes históricos sobre anarcosindicalismo*. Randa, 8, pàgs:151-196.

37 VILAR, J.B. (1994): *Intolerancia y libertad en la España contemporánea. Los orígenes del protestantismo español*. Itsmo, pàg: 251.

38 GAGO, F.M. (1869): *Otras dos cartas a los ministros protestantes*, Imp D.A. Izquierdo, Sevilla, pàg:4.

"l'escola cristiana de l'evangeli". Se sap que va anunciar l'evangeli per distintes ciutats d'Andalusia, amb Cristóbal Blanco. A finals de 1868 es trobava a Sevilla, on dirigí el diari *El eco de l'evangelio*. Va mantenir una llarga polèmica amb el prevere Francisco Mateos Gago, des de les pàgines d'aquesta publicació, que segons Eloy Arias, estava finançada per un centre protestant nord-americà.³⁹ Va abraçar la idea política del republicanisme i participà activament en les tasques del partit republicà federal de Sevilla, col·laborant amb el diari *La Fraternidad*, òrgan del comitè federal del partit republicà de Sevilla. Fundà el diari *La Razón*, portaveu de les idees de l'AIT a Sevilla, l'any 1870 publicà el fulletó: *Pensamientos sociales*.⁴⁰ El juny de 1871 fundà la primera federació local sevillana de l'AIT, amb Trinidad Soriano, Miguel Mingorance i Miguel Rubio. Va ser empresonat en diferents ocasions, es va entrevistar amb Anselmo Lorenzo a la presó de Sevilla i va formar part del grup de *defensores de la democracia*.

Anselmo Lorenzo ens ofereix una descripció de Marselau:

*"Era de estatura regular, más bien bajo, delgado, moreno, más bien de mirada triste y casi recelosa, parecía uno de aquellos desgraciados que llevan consigo un misterio (...) entre los sevillanos era Marselau un oráculo, a él es debido principalmente el éxito que alcanzó la internacional en aquella comarca (...) su fácil y sugestiva palabra atrajo a trabajadores ansiosos de consuelos y esperanzas, la brillantez, la erudición y apasionado estilo completaron su prestigio."*⁴¹

El setembre de 1871 va assistir, com a representant dels treballadors andalusos, a la conferència de València. L'any 1872 fou delegat de l'AIT al congrés de La Haya i Saint Imier. Va ser membre de l'Aliança Democràtica Socialista. L'any 1872 va publicar l'obra: *"El evangelio del obrero"*⁴²

Marselau es va trobar una illa on els jornalers, els pagesos i les classes treballadores romanien en una situació de penúria, sequeres, dificultats per accedir a

39 ARIAS, E. (1995): "La prensa política de Sevilla en el sexenio democrático (1868-1874) notas para su estudio". En *información y ciencia, pliegos de información* (1995) Sevilla, pàgs: 39-58 i CHAVES REY, M. (1896): *historia y bibliografía de la prensa en Sevilla*, Imp. E.Resco, Sevilla.

40 MARSELAU, N.A. (1870): *Pensamientos sociales*, Imp. Plaza de Villasis, Sevilla. (Segons Brigitte Magnieu (1995): hacia una literatura del pueblo, del folletín a la novela. Antropos, Barcelona, pàg:67, Aquesta obra de Marselau es va publicar al diari *La Alarma de Sevilla*, dirigit per Ricardo Mella.

41 LORENZO, A. (1974): *El proletariado militante*, Alianza, Madrid, pàgs: 174-5.

42 SODY DE RIVAS, A. (1984): *Antonio Rosado y el anarcosindicalismo andaluz*. Morón de la Frontera. Cerena, Barcelona, pàg:21. MARSELAU, N.A. (1889): *El evangelio del obrero*, Imprenta Conde de Benomar, Sevilla, reproduït a LIDA, C.E. (1973): *Antecedentes y desarrollo del movimiento obrero español (1835-1888)*, textos y documentos, *siglo XXI*, Madrid, pàgs: 473-490.

la terra, un caciquisme que els mantenia sotmesos a la ignorància i la pobresa. Ell es considerava un igual, que pertanyia al mateix nivell social que ells. Era conscient que els treballadors havien de mantenir les seves famílies, sense poder rebre una educació i continuaven submisos dins la degradació. Els va portar un missatge d'esperança, d'emancipació de l'esperit humà, de germanor entre els homes, d'establiment de drets inherents a la naturalesa humana: l'amor és l'ànima de l'home, el bé social crearà la igualtat.

*"El amor rompe las bayonetas, pulveriza los cadalsos, cierra las cárceles y los presidios, el amor no conoce fronteras ni nacionalidades, el amor no ve más que hombres hermanos, el amor abre escuelas y cierra lugares de prostitución, el amor es la ley universal que lo arregla todo, que nivela todas las suertes, que crea felicidad. De enemigos es menester que los hombres se hagan hermanos, que el esclavo y la mujer hagan caer sus cadenas, que la fuerza brutal ceda al imperio de la razón"*⁴³

Va condemnar l'egoisme, els privilegis i la comoditat, desitjava una societat regida per la justícia, el bé i la veritat enfront de la maldat, la tirania i la mentida. Per això a les seves predicacions va pretendre ensenyar als mallorquins l'amor al proïsme, socórrer el necessitat, consolar l'afligit, fer el bé, instruir l'ignorant, l'entrega feliç en el treball, fecundar la terra, estimar la justícia i proclamar la veritat: una barreja de socialisme utòpic, evangelització protestant, republicanisme, el germen d'un pensament llibertari que desitjava com a darrer fi la solidaritat universal.

*"En nombre de tu felicidad en este mundo, ama y socorre a tus semejantes, une tus esfuerzos a los suyos, en vano pretenderás conciliar tus propios goces con los sufrimientos de los hermanos. Los destinos de todos los hombres estan fuertemente ligados. Que la felicidad de uno solo no podría estar completamente asegurada sin la libertad de todos."*⁴⁴

Els missatges de Green i Marselau tractaren d'establir una utopia de germanor evangèlica, servint-se del nou testament, amb al·lusions a l'abatiment dels rics i poderosos i la satisfacció dels oprimits. Un discurs de caràcter acusadament idealista i religiós-moral, escampat dins un context de llibertat de cultes, que va permetre la difusió d'edicions de bibles barates a càrrec de les societats bíbliques. Mitjançant aquesta tasca proselitista, es feren arribar a les classes tre-

43 MARSELAU, N.A. (1870): *Pensamientos sociales*. Imp. Plaza de Villasís, Sevilla, pàgs: 11-12.

44 Idem, op, cit, pàg.14

balladores i analfabetes certs missatges subversius.

Els protestants sabien que tan sols gaudirien de possibilitats d'expandir la seva religió, si es produïen els canvis polítics i socials que afavorissin l'aparició de la llibertat de cultes. Per aquest motiu s'acostaren als progressistes i republicans oferint-los suport enfront dels seus enemics polítics. Marselau es declara explícitament republicà i pensa que la República, que espera amb tanta ansietat i que tan bé sona a les oïdes del poble, és sinònim de veritat, justícia i felicitat.

Dissortadament les terres de l'albufera que es trobaven part davall del nivell de la mar es salinitzaren i les previsions econòmiques no es compliren. El propi Henry Waring, director de la companyia en temps del fill de Bateman, ens informa de les grans dificultats per canviar la mentalitat dels pagesos.

“En 1868 el recomanat era suficientment complet per permetre el cultiu a gran escala, i un sistema de subvenció recomanat pels nadius més intel·ligents ha estat adoptat per la companyia amb l'objectiu d'atreure mà d'obra i capital. Aquest sistema que pareixia que en aquesta època havia de facilitar a la Companyia una condició rendible a la propietat bastant ràpidament era la següent: el llogater es comprometia a llaurar en profunditat la superfície de la seva parcel·la, fins a una profunditat de cinquanta centímetres, per tal de desfer la terra i cremar el que fos necessari... I executar totes les tasques de cultiu de primera classe, com estan fets a les marjals. A canvi el llogater havia de rebre de la Companyia dues lliures i set xilings per acre i podia ocupar aquest terreny per dos anys de lloguer. Amb aquest sistema quasi tota la propietat era cultivada entre 1868 i 1872, una bona collita de civada, que en aquesta època era l'única que els llogaters creien possible, es va produir en aquells anys; però els llogaters eren especuladors, eren pocs i tenien parcel·les massa grans pels seus mitjans. Com a conseqüència eren incapaçs, o no volien arriscar la despesa de més cultiu, que no podia ser pagat només amb les collites de la civada. I per això la major part han abandonat les seves parcel·les quan expirava el període gratuït de lloguer.../... L'any 1877 el nombre total de llogaters que pagaven lloguer en efectiu o en espècia era de 483, que cultivaven 853 acres de terra i l'àrea mitjana per llogater era d'1,77 acres. Ara pareix probable que la mà d'obra extra a sa Pobla ve a s'Albufera en la forma de lloguer o sotsllogater /.../ La Companyia ha començat la construcció de dos pobles, amb la idea d'atreure llogaters de les ciutats més llunyanes (de Pollença, Búger...) Encara en circumstàncies favorables necessitaran molt temps per desenvolupar en la

ELS TREBALLS DE DESSECACIÓ DE L'ALBUFERA: ELS AVENÇOS TECNOLÒGICS, LA INTRODUCCIÓ DEL PROTESTANTISME I EL MOVIMENT OBRER A MALLORCA
seva plena extensió la propietat de s'Albufera. Si l'àrea mitjana de terra cultivada pel llogater fos de 3 acres i mig, el nombre total de llogaters necessari per a conrear l'àrea total no seria menys de dotze mil que representaria una població agrícola de cinc a sis mil ànimes..."⁴⁵

L'empresa va fer fallida, i, amb ella, els somnis de fer possible l'accés a l'explotació de la terra als menys afavorits, tampoc pogueren veure fruir Gatamoix, que finalment serà abandonada.⁴⁶

A pesar que el projecte de dessecació econòmicament fou un fracàs, va fonamentar les bases per a la millora de la salut pública i l'expansió de l'agricultura a les terres veïnals. Per aquells enginyers i predicadors suposà refermar la seva fe protestant i, en alguns casos, una etapa en l'evolució cap a un pensament llibertari. D'aquells anglesos romandran en la memòria nombroses gloses populars:

*"S'enginyer que té sa clau
de sa caixa des doblers
per pagar es jornalers
que fan feina an es canal.
Ja comença a fer gotetes
i es torrent que ja se'n ve
Mal s'endugués s'enginyer
Es taulons i ses casetes."*⁴⁷

45 LILLO COLOMAR, F., op. cit, pàg: 19, extret del document: Waring, H.R. (1878): The drainatge, irrigation, and cultivations of the Albufera of Alcúdia, Majorca; and application of the common reed as a material of civil enginyers, pàg:201.

46 COLOM, M., PIZÀ, J. RIEFA, J.L. (2008): "La història de la Colònia de Gatamoix. La possessió de Gatamoix". *I Jornades d'Estudis Locals de Sa Pobla*. Ajuntament de Sa Pobla, Obra Cultural Balear, pàgs: 117-131.

47 CANYELLES, M., PUJALS, M., RIPOLL, S. SEGUÍ, A. (2003): *Sa Pobla, la gent, el medi i la història*. Ajuntament de Sa Pobla, pàg: 38 i MAYOL, J. (1993): "S'albufera a les gloses i tonades de la comarca de Muro" a *I Jornades de Cultura popular a les Balears*. Ajuntament de Muro, 1993. Pàg: 81.